

Йосип Надольський

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВОЛИНЬ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано участь Волинської області в польсько-українській співпраці. Висвітлено розвиток двосторонніх контактів між Волинню і сусідніми воєводствами Республіки Польща, а також багатосторонню співпрацю у рамках відповідних європейських програм, насамперед, Єврорегіону «Буг». Показано розвиток економічної, освітньої, наукової співпраці та співпрацю між органами державного самоврядування Волинської області і Республіки Польща.

Ключові слова: Волинська область, Єврорегіон «Буг», українсько-польська співпраця.

Nadolski Józef. Wołyń jako element ukraińsko-polskiej współpracy regionalnej w latach 90. XX wieku.

Artykuł analizuje udział Obwodu Wołyńskiego we współpracy polsko-ukraińskiej. Naświetlono rozwój kontaktów dwustronnych pomiędzy Wołyniem a sąsiednimi województwami Polski, a także współpracę w ramach wielostronnych programów europejskich, przede wszystkim w ramach Euroregionu „Bug”. Ukazano rozwój współpracy ekonomicznej, edukacyjnej, naukowej, a także współpracę pomiędzy organami samorządu terytorialnego Obwodu Wołyńskiego i Rzeczypospolitej Polskiej.

Słowa kluczowe: Obwód Wołyński, Euroregion „Bug”, współpraca ukraińsko-polska.

Надольський Йосиф. Волинь как составляющая украинско-польского межрегионального сотрудничества в 90-е гг. XX века.

Проаналізовано участие Волинской области в польско-украинском сотрудничестве. Рассмотрено развитие двусторонних контактов между Волинью и соседними воєводствами Республіки Польша и многостороннего сотрудничества в рамках соответствующих европейских программ, прежде всего «Єврорегіона «Буг»». Показано развитие экономического, образовательного, научного сотрудничества, сотрудничества между органами местного самоуправления Волинской области и Республіки Польша.

Ключевые слова: Волинская область, Еврорегион «Буг», украинско-польское сотрудничество.

Nadolskii Joseph. Volyn as a part of the Polish-Ukrainian inter-regional cooperation in the 90s of the XX century

The part of Volyn region in the Polish-Ukrainian cooperation is analyzed in the article. The development of bilateral contacts between the Volyn and the neighboring province of Poland, as well as multilateral cooperation through the relevant European programs, especially in the framework of the Euroregion "Bug" are shown. The development of economic, educational, scientific collaboration, cooperation between public authorities of Volyn region and Poland are investigated.

Key words: Volyn region, Euroregion "Bug", the Ukrainian-Polish cooperation.

Проголошення Україною незалежності зумовило істотні зрушення у розвитку її міжнародних відносин, позначилося на розширенні можливостей регіонів у налагодженні взаємовигідної співпраці із зарубіжними партнерами. Нова законодавча база держави створила реальне підґрунтя для виявлення ініціативи регіонів України у сфері зовнішніх зв'язків.

Зміни, які відбувалися в політичному та економічному житті Волинського краю, актуалізували проблему формування на нових засадах співробітництва області із сусідніми регіонами. Саме таке завдання повинна була розв'язати українсько-польська змішана комісія з участю представників органів місцевої влади, ділових людей Волинської, Львівської областей та Замостського, Хелмського, Перемишльського, Кросненського воєводств Республіки Польща. Перше засідання відбулося 22 червня 1992 року в Луцьку. Учасники зібрання обговорили актуальні питання економічної взаємодії та регіонального розвитку: залучення іноземних інвестицій, створення спільних підприємств по випуску товарів народного споживання, медикаментів, техніки для фермерських господарств, переробки сільськогосподарської продукції, а також поглиблення співпраці у сфері культури, обміну інформацією, охорони навколишнього середовища, створення українсько-польського комерційного банку. На засіданні

комісії наголошувалося, що в період, коли Україна розбудовує власну державність, дуже важливо скористатися досвідом Республіки Польща щодо ринкової економіки, реформуванні форм власності, впровадженні сучасних високоєфективних технологій, а також використати можливості взаємовигідного обміну товарами з прикордонними воєводствами для поповнення споживчого ринку.

З метою створення нових умов, необхідних для гармонійного розвитку торговельних відносин і господарської співпраці сусідніх регіонів на довгострокову перспективу, на Волині було розпочато підготовку матеріалів для розробки двосторонніх угод, підписання яких відбулося 1 липня 1992 року в Ковелі на зустрічі голови облдержадміністрації В. Блаженчука із представниками Замостського, Підляського, Хелмського, Люблінського, Тарнобжезького воєводств. У документах про співпрацю передбачалося створення вільних митних територій по обидва боки кордону в районі міжнародного переходу «Дорогуськ — Ягодин», організація спеціальних банківських структур з метою залучення західного капіталу для використання у спільних господарських проектах [1].

Завдяки проведеній роботі у напрямку розширення міжрегіональних зв'язків уже в 1993 році з Волині до Польщі було експортовано товарів на суму 1665,3 тисяч доларів США. Серед товарів — значна частина припадала на льоноволокно та крохмаль. А до Волинської області з Республіки Польща було імпортовано товарів на суму 1707,6 тисяч доларів США [2].

Найбільш високий приріст у торгівлі України з державами Східної Європи зафіксовано в українсько-польській торгівлі: загальний обсяг поставок з України за 1994–1998 роки збільшився у 2,2 рази, отриманих із Польщі товарів — у 4,4 рази, товарообіг зріс у 3,2 рази. Відповідно експорт Волині — у 2,4 рази, імпорт у 3,1 рази; товарообіг збільшився майже у 2,8 рази [3].

Зовнішньоторгівельний оборот області з Польщею у 1998 році склав 20624,9 тисяч доларів США (експорт — 9749,8 тис., імпорт — 10875,1 тис.) [4]. Досягти зростання вдалося завдяки тісній співпраці представників місцевої влади та підприємців обох країн.

Однією з поширених форм інвестиційної співпраці з зарубіжними партнерами в 90-ті роки стало створення спільних підприємств. У 1998 році на Волині їх нараховувалося 206. Найбільш активними щодо створення СП виявились підприємці з Польщі, за участю яких засновано 84 СП (40,7% від їхньої загальної кількості у області) [5].

Нові умови вимагали також пошуку нетрадиційних форм міжрегіональної взаємодії, які б дали змогу залучити та активізувати всі можливості її суб'єктів для наступного економічного поступу. Такою формою могло стати створення міжрегіональної асоціації Волинської і Брестської областей та Хелмського, Люблінського, Замостського і Тарнобжезького воєводств Польщі.

Аналізуючи перспективи розширення зв'язків із Польщею, управління зовнішньо-економічних зв'язків Волинської облдержадміністрації разом з управлінням економіки облвиконкому та зацікавленими установами й організаціями розробили бізнес план транскордонного співробітництва, яким визначалися можливості економічного співробітництва та інвестиційні потреби суб'єктів господарської діяльності області.

Для спільної роботи закордонним партнерам було запропоновано декілька проектів: 1) розбудови міжнародного пункту пропуску «Ягодин — Дорогуськ»; 2) будівництва інтерпорту у Ковелі; 3) створення Міжнародного інституту суспільної географії і менеджменту при Волинському державному університеті імені Лесі Українки; 4) створення центру ділової інформації. У зв'язку з цим стала важливою чергова зустріч представників України, Білорусії та Польщі, яка відбулася у Луцьку 15–16 грудня 1994 року за участю Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Польща в Україні Є. Козакевича, воєводи Замостського — С. Рачковського; Люблінського — Е. Хунека; Хелмського — М. Ціхоша, делегації з Білорусії на чолі з заступником голови Брестського облвиконкому В. Куницьким, а також голови Волинської обласної ради Б. Клімчука.

Під час зустрічі уточнювалася концепція створення та функціонування міжрегіональної асоціації Єврорегіон «Буг», обговорювалися питання співробітництва в банківській сфері, співпраці в галузі дотримання законності та правопорядку, розвитку зв'язків промислових підприємств, проблеми співробітництва в гуманітарній сфері.

Результатом зустрічі стало підписання договору між Волинською обласною радою України та Брестською обласною радою Республіки Білорусії «Про розвиток прикордонного співробітництва». Голова Волинської обласної ради України та воєвода Замостський Республіки Польща уклали угоду «Про двостороннє співробітництво в галузі охорони здоров'я людей, охорони навколишнього середовища при загрозі надзвичайних ситуацій, епідемій та епізоотій».

Питання транскордонного співробітництва стали предметом обговорення на міжнародних конференціях «Єврорегіон «Буг» — проблеми дослідження та економічного починання» (червень 1994 р.), «Асиміляція або колізія господарчих систем Польщі та її східних сусідів» (листопад 1994 р.). Проблеми зміцнення міжрегіональних зв'язків прикордонних територій України та Республіки Польща висвітлювалися також на семінарі, який відбувся в м. Перемишлі (листопад 1994 р.). У його роботі брали участь і представники Волинської області, що дало можливість у подальшому напрацювати більш конкретні плани співробітництва [6].

Розширення співпраці Волинської області з Польщею активізувало і кредитно-фінансові стосунки. В обласному центрі було створено необхідні умови для відкриття філії Люблінського депозитно-кредитного банку. Водночас проведено роботу з організації обласної філії «Приватбанку України» в м. Любліні. Утворення філій банків покращило можливості проведення розрахунків між підприємцями України та Польщі, що позитивно вплинуло на розвиток співробітництва.

Важливу роль у налагодженні взаємин підприємств області із зарубіжними партнерами, розширенні міжрегіонального співробітництва відіграли виставки-ярмарки. У рамках прикордонного співробітництва у 1994 році волинські підприємці взяли участь у міжнародних виставках, організованих у Замості, Любліні, Хелмі. Завдячуючи такій формі роботи, волинські підприємці отримали можливість ознайомитися із досягненнями польських бізнесменів, обговорити з ними перспективи співпраці, а також укласти взаємовигідні контракти.

Ідея організації та проведення міжнародних виставок знайшла своє втілення і на Волині. В області задум реалізувало українсько-польське спільне підприємство «Едем-Світ». Першу міжнародну виставку «Міст» було проведено в обласному центрі в 1994 р., яка дала позитивні результати. Практика проведення подібних виставок тривала і в наступні роки. Так, у 1995 році відбулося сім оптово-промислових ярмарок із закупівлі товарів на наступний рік, із них чотири — міжнародні. У ярмарках взяли участь представники 341 фірми та організації, у тому числі 56 іноземних. Під час роботи виставок укладено 2445 контрактів на поставку товарів, із них 320 — міжнародних [7].

Розширення міжрегіональних зв'язків вплинуло не лише на економіку, а й активізувало взаємодію в гуманітарній сфері. Традиційними формами співпраці тут стали взаємообміни, проведення конференцій, днів культури тощо. Східноєвропейський демократичний центр, який виступив організатором проведення міжнародної конференції «Права людини без кордонів» (Гдиня, вересень 1994 р.), запросив до її роботи студентів і старшокласників України та Польщі. На конференцію прибула й волинська делегація [8].

Своє бачення перспектив співробітництва сусідніх держав молодь України та Польщі висловила на українсько-польському семінарі: «Українсько-польські стосунки очима молоді» (Шацьк, липень 1997 р.), проведеному українсько-польським форумом молоді ім. В. Липинського, фундацією «Новий став» (Люблін). У роботі представницького форуму взяли участь 60 учасників.

До вивчення та розв'язання проблеми українсько-польських взаємин у ХХ ст. звернулися історики — учасники міжнародного наукового семінару «Українсько — польські стосунки в

роки Другої світової війни», який відбувся у березні 1996 року в Луцьку. Участь у ньому українських і польських істориків, продовження наукових обговорень у наступні роки допомогли зробити не лише наукові відкриття, а й внести свій вклад у гармонізацію українсько-польських міждержавних й міжособистісних стосунків [9]. У зв'язку з цим символічним актом стала надана польською стороною можливість «холмщикам» із Володимира-Волинського (українцям, депортованим із Холмщини у 1944–1946 рр.) скористатися правом спрощеного переходу українсько-польського кордону і вперше за останні десятиріччя відвідати могили рідних на Грубешівщині.

У вересні 1998 року для обговорення проблеми вшанування загиблих у роки Другої світової війни поляків голова обласної держадміністрації Б. Клімчук провів переговори з Генеральним консулом РП у Львові П. Коновроцьким та Генеральним секретарем Ради охорони пам'яті боротьби й мучеництва РП А. Пшевозніком [10]. Наслідком цієї та наступних зустрічей представників двох держав стало напрацювання й узгодження компромісного рішення — спорудження у волинському селі Гайовому в 1999 році меморіалу, присвяченому драматичним подіям Другої світової війни, який відображає прагнення українського та польського народів до порозуміння.

Активізація стосунків із польськими сусідами виявилася і в налагодженні міжвузівської співпраці. Так, у червні 1997 році підписано угоду про наукове співробітництво між Аграрно-педагогічним університетом у Седельцях (Польща) та Волинським державним університетом ім. Лесі Українки (Україна).

Пошук можливостей і форм налагодження тісної міжрегіональної співпраці продовжувався і в наступні роки. Важливу роль у цьому процесі відіграли документи, прийняті Кабінетом Міністрів Ради Європи (Декларація про транскордонне співробітництво, Програма INTERREG). Для реалізації принципу «Співтовариство без кордонів» документами передбачалося надання підтримки тим регіонам, які розташовувалися в середині ЄС і на його зовнішніх кордонах. З утвердження в Центральній Європі незалежної Української держави її прикордонні території, у тому числі й Волинь, почали розглядатися як окреслені зони втілення проектів активного співробітництва і взаємодії.

Тому саме Луцьк став місцем підписання 29 вересня 1995 року угоди про створення транскордонного об'єднання Єврорегіон «Буг». У церемонії підписання угоди взяли участь: з українського боку — віце-прем'єр-міністр України В. Пинзеник, повноважний посол України у Польщі П. Сардачук, голова Волинської облдержадміністрації Б. Клімчук; з боку Польщі — посол цієї держави в Україні Є. Козакевич, польські воєводи: хелмський — М. Ціхош, люблінський — Е. Хунек, тарнобжезький — П. Ставови, замостський — С. Рапа [11].

Згідно з установчими документами новоутворене об'єднання поставило перед собою такі завдання, як організація та координація дій, що сприяють співробітництву між її членами в галузях економіки, науки, екології, культури та освіти; надання допомоги в розробці конкретних проектів транскордонного співробітництва, які становлять взаємний інтерес; сприяння розвитку добросусідських відносин між країнами — членами Єврорегіону; визначення потенційних галузей співробітництва; сприяння співробітництву членів об'єднання з міжнародними організаціями, установами та агентствами.

Єврорегіон «Буг» став складовою частиною системи регіональних об'єднань, створених Україною з державами Центрально-Східної Європи. До цієї системи ввійшли в різний час Карпатський Єврорегіон, Єврорегіони «Верхній Прут» і «Нижній Дунай».

Для транскордонного об'єднання, до якого увійшла Волинь, визначальним став 1997 рік. Виконавчий комітет Асоціації Європейських прикордонних регіонів прийняв до свого складу Єврорегіон «Буг». У травні 1998 року до Єврорегіону «Буг» приєдналися Білопідляське воєводство Республіки Польща і Брестська область Республіки Білорусії. Після адміністративно-територіальної реформи в Польщі з 1 січня 1999 року польську сторону у Єврорегіоні представляє Люблінське воєводство.

Форми і напрями міжрегіональної взаємодії Волинської області постійно урізноманітнювалися. Так, у 1996 року головою регіонального осередку Фонду розвитку місцевої демократії, послом до сейму Польщі Р. Сетніком і заступником голови облдержадміністрації С. Шевчуком на спеціальній зустрічі обговорено питання співпраці в галузі місцевого самоврядування [12]. Тривало налагодження зв'язків області з Польщею на рівні місцевих органів влади. Під час офіційної зустрічі відбулося підписання угоди про співпрацю між Луцькою міською радою та адміністрацією Любліна. Від Луцької міської ради документ підписав голова ради А. Кривицький, з польського боку в церемонії підписання взяли участь мер Любліна П. Бриловський і голова міської ради Любліна Е. Домбровський. Угода розкрила можливості для співпраці на рівні не тільки регіонів, а й на рівні окремих міст двох держав [13].

Механізми транскордонного співробітництва міських населених пунктів України та Польщі, питання територіального самоврядування були внесені до порядку денного першої зустрічі президентів, бургомістрів і голів виконавчих комітетів міст Єврорегіону «Буг», яка відбулася у Любліні у травні 1997 року. Результатом зустрічі стало підписання Декларації про співробітництво між містами, розташованими на території асоціації.

У квітні 1999 року Волинь відвідала представницька делегація Хелмського повіту. Предметом візиту стало питання культурної співпраці селищних рад Торчина і Затурців із гмінами Хелма і Сенніци Ружани, розвиток культурних зв'язків Луцького району й Хелмського повіту [14].

На запрошення президента польського міста Згежа Збігнева Запарта в червні 1999 року делегація з Маневицького району стала учасником святкування дня міста. Під час візиту маневиччан до Польщі в урочистій обстановці з участю делегацій міста Кіпішкі (Литва) та Кежмарк (Словаччина) підписано угоду про партнерські стосунки, взаємовигідні контакти між містом Згеж та Маневицьким районом. У підписанні угоди взяли участь голова Маневицької райдержадміністрації Л. Кричкевич та президент міста Згежа З. Запарт [15].

У грудні 1999 р. делегація Маневицького району, до якої ввійшли керівники українсько-польського спільного підприємства «ЕКО-ТЕК», Городоцького держлісгоспу та підприємства «Волинь торф», взяла участь у роботі першого регіонального господарсько-інвестиційного форуму, який відбувся в польському місті — побратимі Згежі. Участь волинян у форумі дала змогу їм продемонструвати досягнення Маневицького району, а також отримати запрошення на конференцію міст із Литви, Словаччини, Німеччини та Польщі для обговорення можливостей одержання фінансової допомоги від Євросоюзу та інвестицій для розвитку середнього й малого бізнесу [16].

Угода про економічну, наукову й культурну співпрацю між обласним центром і Любліном була укладена в Луцьку 10 червня 2000 року міським головою А. Кривицьким і президентом Любліна А. Прошковським. Присутній на церемонії підписання Надзвичайний і Повноважний Посол України в Польщі Д. Павличко, вітаючи подальший розвиток дружніх стосунків між сусідами, сказав, що «Люблін є таким криголамом, котрий започаткував добрі партнерські діла» [17].

На вищий і ширший рівень вийшли дружні контакти між Згежом Лодзінського воєводства й Маневицьким районом, налагоджені в 1998 році завдяки приєднанню до них багатьох луцьких підприємств і обласних організацій. Під час трьохденного перебування на Волині ділової місії зі Згежа (липень 2000 р.) нові ділові форми взаємодії були закріплені підписанням Волинською торгово-промисловою палатою і Згезьким відділенням Лодзінської ТПП угоди про співпрацю. Гості з Польщі відвідали низку підприємств, провели переговори з представниками влади про перспективи співробітництва.

Добрі результати давало співробітництво Володимир-Волинського району і Грубешовського повіту Польщі. Під час поїздки до Республіки Польща представницька делегація району ознайомилася з досвідом вирощування сільськогосподарських культур у приватних

індивідуальних господарствах, де провідні спеціалісти рільництва, тваринництва, керівники гуманітарних установ Грубешова на чолі з директором осередку сільськогосподарських порад Францішеком Якубчуком побували в районі. Такі обміни з метою вивчення набутого досвіду принесли багато корисного спеціалістам обох сусідніх регіонів [18].

Актуальні питання співробітництва зумовили проведення в облдержадміністрації (березень 1999 р.) зустрічі представників агропромислового комплексу, українських політиків із керівником акції «Хлібороби-хліборобам», президентом міжнародної християнської асоціації Республіки Польща екс-маршалком сенату паном Юзефом Шлішем. Проведені консультації започаткували розгортання акції, спрямованої на надання наукової, технічної та інвестиційної допомоги хліборобам України. Її важливою складовою стала програма безкоштовного навчання і практики для волинян, які виявили бажання пов'язати своє життя із землею [19].

У переліку проблем прикордонного співробітництва важливе місце зайняли питання природоохоронного характеру, розв'язання яких вимагало об'єднання спільних зусиль та можливостей. Завдяки спільним зусиллям вдалося розробити чимало міні-проектів, орієнтованих на організацію екологічного центру для координації дій, спрямованих на захист та збереження унікальних екосистем Шацького національного природного парку (Україна) і Поліського національного парку (Польща); створення національних бюро секретаріату Єврорегіону «Буг» як функціонуючих на професійній основі; спорудження очисних споруд у прикордонних районах [20].

У 2000 році на Волині здійснено важливі кроки в напрямку розширення кола регіонів для співробітництва. За участю голови обласної ради В. Дмитрука і заступника голови облдержадміністрації О. Жураківського обговорено і схвалено угоду про міжрегіональне співробітництво між Волинською областю і Підкарпатським воєводством Республіки Польща. Вона була підписана під час проведення III Економічного форуму «Україна — Польща» 25–26 травня в Жешуві. Вже під час перебування у вересні делегації Підкарпатського воєводства, яку очолив маршалок Б. Жонца, в обласній держадміністрації відбулося підписання виконавчого протоколу реалізації домовленостей угоди про міжрегіональне співробітництво між Волинню і воєводством. Протокол визначив низку заходів у галузях комунального господарства, транспорту, торгівлі, сільського господарства, охорони навколишнього середовища, культури.

Делегація Єврорегіону «Буг», як член Асоціації європейських прикордонних регіонів, 28–29 червня 2000 року взяла участь у конференції представників європейських прикордонних регіонів «Перспективи інтенсифікації співробітництва у Європі XXI століття» (Базель, Швейцарія), у ході якої проаналізовано вплив транскордонного співробітництва на інтеграційні процеси в Європі та обговорено механізм використання фінансових інструментів ЄС для реалізації проектів прикордонними регіонами, асоціаціями та об'єднаннями, зокрема в рамках нової програми ІНТЕРРЕГ III. Учасниками зустрічі були визначені можливі шляхи активізації такого роду діяльності в Східній та Центральній Європі [21].

Грецько-болгарський Єврорегіон «Нестос — Места» став організатором проведення у жовтні 2000 року в грецькому м. Драма щорічної Генеральної асамблеї асоціації європейських прикордонних регіонів (АЄПР) «Подолання фізичних бар'єрів і національної периферії через розвиток транскордонного співробітництва». Під час проведення виборів керівних органів АЄПР, зважаючи на позитивні результати, досягнуті Єврорегіоном «Буг», а також значний внесок у його діяльність Волинської області, уперше з часу заснування АЄПР до її виконавчого комітету, в якому переважали члени з країн ЄС, було обрано представника України — керівника секретаріату Єврорегіону «Буг», начальника управління зовнішніх економічних зв'язків обласної державної адміністрації К. Хом'юк, що дало змогу брати безпосередню участь у розробці плану дій цієї організації та прийнятті рішень, найбільшою мірою враховуючи при цьому інтереси Єврорегіону «Буг» [22].

Перспективи стосунків єврорегіонів на зовнішніх кордонах об'єднаної Європи були обговорені учасниками семінару «Зміцнення добросусідських стосунків між країнами

Центральної та Східної Європи у світлі розширення Європейського Союзу». На запрошення Ради Європи, Економічної комісії та Міністерства закордонних справ Польщі у його роботі взяв участь голова Волинської обласної ради В. Дмитрук. Учасники семінару звернулися й до проблем перспектив будівництва на території Волині нових пунктів пропуску.

Як член міжрегіональної асоціації Єврорегіон «Буг» Волинь взяла участь у черговому засіданні ради Єврорегіону «Буг», що відбулося в Любліні, в листопаді 2000 року. Основна увага була акцентована на питаннях розширення мережі кордонних пунктів пропуску на території учасників Єврорегіону, а також перспективах розвитку транскордонного співробітництва у світлі майбутнього вступу Польщі до Європейського Союзу [23].

Таким чином, за перше десятиліття незалежності України на Волині були здійснені вагомі кроки щодо використання можливостей прикордонної моделі міжнародного співробітництва як дієвого інструменту зміцнення зовнішньоекономічних позицій регіону. Відбулося підвищення ефективності прикордонного й міжрегіонального співробітництва між волинськими й польськими партнерами.

-
1. *Волинь*. – 1992. – 2 лип.
  2. *Поточний* архів Волинської облдержадміністрації (далі – ПАВО). Пояснювальна записка щодо структури зовнішньоекономічних зв'язків підприємств та організацій Волинської області за 1993 рік. – Арк. 3.
  3. *Волинь '99*. Статистичний збірник. – Луцьк, 2000. – С. 114.
  4. *ПАВО*. Зовнішньоекономічна діяльність Волинської області протягом 1998 року. – Арк. 17.
  5. Там само. – Арк. 18.
  6. *ПАВО*. Про зовнішньоекономічні зв'язки підприємств і організацій області та роботу управління зовнішніх економічних зв'язків у 1994 році. – Арк. 9.
  7. *ПАВО*. Зовнішньоекономічні зв'язки підприємств та організацій Волинської області в 1995 році. – Арк. 6.
  8. *Волинь*. – 1994. – 15 вер.
  9. *Волинь*. – 1996. – 4 бер.
  10. *Вісник*. – 1998. – 1 жовт.
  11. *ПАВО*. Зовнішньоекономічні зв'язки підприємств та організацій Волинської області в 1995 році. – Арк. 4.
  12. *Волинь*. – 1996. – 12 січ.
  13. *Волинь*. – 1996. – 4 бер.
  14. *Волинь*. – 1999. – 15 квіт.
  15. *Волинь*. – 1999. – 12 черв.
  16. *Волинь*. – 1999. – 9 груд.
  17. *Волинь*. – 2000. – 10 черв.
  18. *Волинь*. – 1999. – 24 черв.
  19. *Волинь*. – 1999. – 6 бер.
  20. *ПАВО*. Зовнішньоекономічне, міжрегіональне та прикордонне співробітництво Волинської області у 1997 році. – Арк. 11.
  21. *ПАВО*. Зовнішньоекономічна діяльність та міжнародне співробітництво Волинської області у 2000 році. – Арк. 21.
  22. Там само. – Арк. 22.
  23. *Волинь*. – 2000. – 9 листоп.